

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ МАХНОВСЬКОГО РУХУ 1917 – 1921 рр.

Аналізуються періодичні видання Гуляйпільської республіки, вказується високий рівень видавничої справи махновців. Ключові слова: періодичні видання, газета, преса, махновщина, анархізм, Гуляйпільська республіка.

Важливе значення в оформленні світогляду людини має система впливу друкованих видань, засоби масової інформації. Це прекрасно розуміють теперешні політичні діячі. Не зважаючи на те, що термін «піар» є достатньо сучасним, такий пропагандистський засіб стали використовувати досить давно, з появою перших періодичних видань. Тому вивчення історичного досвіду пропагандистської діяльності залишається актуальним для сьогодення. Актуальність посилюється ще й тим, що мова йде про таку суперечливу особистість як Н. Махно. Махновщина до тепер є, мабуть, наймасштабнішою «білою плямою» на мапі історії України періоду Громадянської війни. Тому метою роботи виступає систематизація інформації щодо друкованих видань махновського руху.

Слід зазначити, що для сучасної української історіографії характерним є початок неупередженого дослідження та плюралізм оцінок. Такої позиції тримаються дослідники махновщини: В. Волковинський, В. Верстюк, В. Чоп, Т. Мармазова тощо. Вчені намагаються на основі нових архівних даних скласти правдиву картину махновського руху. Питанням формування поглядів махновців та їх селянського оточення через періодичні видання займався лише дослідник В.Чоп [1]. Слід зазначити, що подібна тематика викликає і буде викликати подальший інтерес серед дослідників, оскільки це був унікальний факт в історичних подіях 1917-1921 рр.

На II з'їзді Рад махновського району, що проходив 12-16 лютого 1919 р. в с. Гуляй-Полі, було обрано Військово-революційну раду району, фактично вищий орган махновської виконавчої влади. Починалася розбудова політичного організму Гуляйпільської республіки, і одним з перших заходів у цьому напрямку стала організація друкованих органів руху.

На початку березня 1919 р. практично одночасно з'явилися дві двосторінкові російськомовні газети: «Известия Военно-Революционного совета Гуляйпольского района», що мали відігравати роль махновського офіціозу, а також «Гуляйпольский набат». «Гуляйпольский набат» організували не самі махновці, а анархісти, що на початку 1919 р. приїхали на запрошення «батька» Махна до Гуляй-Поля. Одночасно з Гуляй-Полям «набатівські» газети з'явилися ще в кількох українських містах. Газета, перший номер якої вийшов 1 березня 1919 р., мала подвійну політичну основу. Вона вважалася органом як конфедерації «Набат», так і Гуляйпільської групи анархо-комуністів (ГТАК). Гуляйпільські «набатівці», разом з газетою, вступили до неї на

федеративних засадах. На засіданні ГТАК 24 лютого 1919 р. «набатівці» відверто просили махновців надати газеті грошову допомогу. Анархо-махновці грошей дали, але як одноразову допомогу, не взявши газету на своє фінансування. «До відома «набатівців» було доведено, що вони самі мають дбати про свої фінанси через спектаклі, лекції та мітинги для махновців, а також анархістські осередки, які і мусять їх фінансувати» [2, 347]. Нестора Махна, який мріяв про єдину потужну газету руху, існуючі газети влаштували мало. Вступивши в союзницькі відносини з більшовицьким урядом, він відчув потребу блокувати комуністичну ідеологічну експансію у своєму районі. Тому Н. Махно почав вживати заходів до об'єднання махновських друкованих сил і покращення їх публіцистичної якості. На посаду головного редактора Н. Махно особисто запросив анархо-комуніста Петра Аршинова, з яким сидів кілька років в одній камері у Бутирській тюрмі. П. Аршинов, який до цього працював в редколегії московської газети «Анархия», приїхав до Гуляй-Поля в квітні 1919 р. Невдовзі після цього перші дві махновські газети закриваються, натомість з'являється «Путь к свободе», який був декларований як щоденна чотиристорінкова газета, орган революційних повстанців і Гуляйпільського союзу анархістів. До редакції нової газети перейшли і кращі члени редколегій перших газет. Серед народу газета користувалася популярністю. У ній часто можна було зустріти статті самого Махна, в яких він характеризував свою діяльність: «Махновщина – це не анархія. Махновська армія не складається з анархістів і не є проявом анархістської армії. Анархістський ідеал «вселюдського щастя і рівності» не може бути досягнутим силами якоїсь армії... Революційна армія у кращому випадку може знадобитися для розрухи старого... Не анархістська армія, не окремі герої-одинаки, не групи, не конфедерація анархістів створять для робочих і селян вільне життя. Це зможуть зробити лише трударі, які своїми власними силами влаштують своє щастя без влади та господарів... Задачі махновців, які повинні бути виконані в найкоротші строки – досягти вільного радянською строю, без партійної диктатури, без влади чиновників. Кожен махновець – потенційний анархіст, а після закінчення війни й повернення додому – будівельник майбутнього» [3, 328]. Такими палкими виступами були наповнені всі номери друкованих газет, які справляли на читачів сильне враження та за допомогою яких повстанська армія поповнювалася новими добровольцями, котрі вірили в ідеальне майбутнє.

Всього за 1919–1920 рр. вийшло понад 50 номерів «Пути к свободе», який справді став уособленням махновського друкованого слова. № 1-2 вийшли у травні 1919 р. в Гуляй-Полі, № 3 – 3 жовтня 1919 р. – в похідних умовах. Початок виходу «Пути к свободе» був обставлений махновцями урочистими заходами. «Перші примірники «Пути» були по анархістських каналах переправлені до Західної Європи для презентації махновського руху. Після довгих блукань по бібліотеках та приватних зібраннях газети нарешті осіли в Амстердамському інституті соціальної історії і стали предметом досконального дослідження західними вченими вже у 70–80-х рр. Кілька примірників газети у

супроводі кількох пудів харчів 30 травня 1919 р. було відправлено П. Кропоткіну» [4, 96].

3 жовтня 1919 р. редакція «Пути к свободе» осіла в Олександрівську, де були випущені номери з 4 по 21. Номери 22-50 були видруковані в листопаді-грудні 1919 р. у Катеринославі. Воєнні умови не дозволяли газеті виходити кожного дня. Останні кілька номерів газети вийшли в Гуляй-Полі в листопаді 1920 р. Чоп [1, 239 – 253]. П. Аршинов був редактором «Пути к свободе» протягом всього часу існування газети.

Газету «Набат» можна вважати махновською лише щодо періодів союзу анархо-махновців з «набатівцями», а саме червня-грудня 1919 р., квітня-серпня 1920 р., жовтня-листопада 1920 р., коли газета друкувала махновські матеріали і пропагувала на своїх сторінках засади махновської ідеології. У квітні 1919 р. більшовиками без будь-якого пояснення причин були закриті газети конфедерації в Харкові та Катеринославі, які до цього виходили цілком легально. Читання анархістами лекцій теж було заборонено. Втративши можливість легальної діяльності у містах України, анархісти, переборюючи власну недовіру і практично відмовляючись від ролі гегемона, потягнулись у Гуляй-Поле. В останніх числах травня 1919 р. махновці отримали звістку, що весь секретаріат конфедерації виїздить до Гуляй-Поля. 30 червня 1919 р. «Набат» волав: «Товариші! Робітники! Селяни і червоноармійці! Видання газети «Набат» проходить у виключно важких умовах. Немає паперу. Немає коштів. Немає транспорту. Все це більшовики захопили собі. Нас і нашу газету переслідують... Анархічне слово переслідується вогнем і мечем» [5, 43]. Практично конфедерація разом зі своїми друкованими органами вже перебувала на махновській службі. З розповсюдженням «Набата» по території Радянської України були великі труднощі. Розповсюджували газети, як правило, члени молодіжних організацій конфедерації, що були утворені в кількох українських містах. «Коли б не ця молодь, газета навряд чи вийшла б із стін типографії, з 5–6-пудовими лантухами вони прокрадалися у вагони, на дахи, буфери, піддавались арештам і шмаганню шомполами.» [6, 112]. У 1919–1920 рр. вийшло понад 30 номерів «Набата», надрукованих на сірому папері низької якості. Планувалося, що газета буде виходити двічі на тиждень на чотирьох сторінках, проте вона виходила вкрай нерегулярно. У другій половині 1919 р. «Набат» як нелегальне видання друкувався не тільки у стані Революційної повстанської армії України махновців – РПАУ(м), але і в денікінському тилу: в Полтаві, Миргороді, Єлисаветграді, Кременчуці, Одесі, Києві, Вовчанську, Харкові, Севастополі та Сімферополі, де випуском газет займалися невеликі групи по 3-5 анархістів у кожній.

Восени-взимку 1919 р. махновцями створюється мережа друкованих органів. «Одним з найсуттєвіших її елементів стало заснування махновської україномовної преси у вигляді газет «Шлях до волі» (Катеринослав) та «Анархіст-повстанець» (Полтава). «Шлях до волі» задумувався як друкований орган партії «боротьбистів» (УКП) серед махновців. В останній декаді листопада 1919 р. в Катеринославі пройшли переговори між представниками УКП та РПАУ(м) з приводу укладення військово-політичної угоди про

співробітництво» [7, 68]. Випуск серед махновців газети «боротьбистів» обговорювався як окремий пункт на переговорах, причому «боротьбисти» обіцяли, що газета отримає безпартійний характер. Газета оголосила себе органом революційних повстанців, а її видавцем було оголошено махновський культпросвіт.

«Шлях до волі» довго вважався україномовним варіантом «Пути к свободе», що не зовсім відповідає дійсності. З одного боку, таке хибне уявлення виникло серед дослідників через ідентичність назв газет, а також через той факт, що передовиці і взагалі програмні статті «Пути» завжди передруковувалися і в «Шляхові», хоча решта матеріалів і різнилася. Про те, що «Шлях» – це просто україномовний варіант «Пути», повідомляв і П. Аршинов, який стримано ставився до будь-яких проявів національного життя в махновському середовищі. З іншого боку, у дослідників просто не було можливості порівняти ці видання, бо їх вцілілі примірники зберігалися, як правило, у закритих сховищах різних міст України» [8, 204].

Поряд зі створенням україномовної преси восени 1919 р. починається випуск похідної двосторінкової щотижневої армійської газети «Повстанець». Редагувати «Повстанця» береться знову-таки П. Аршинов. Загалом вийшло близько 40 його номерів, надрукованих на «бостонці» – пересувному типографському станку.

Махновці проголосили на контрольованій ними території свободу слова. У Гуляйпільській республіці навесні 1919 р. можна було прочитати комуністичну «Красну звезду» та газети лівих есерів «Знамя восстания». Проте військова цензура була досить жорсткою, особливо у суто махновських газетах. Навіть у матеріалах, в яких описувалися бойові дії тримісячної давнини, всі назви військових частин, географічних топонімів та прізвищ командирів або опускалися або подавалися в малозрозумілих скороченнях. «Н. Махно як командир міг втручатися у роботу редколегій. Наприклад, він міг дати наказ щодо конфіскації номера або наказати тимчасово не публікувати войовничі статті чи гасла, які в даний момент могли б збентежити махновських політичних союзників» [9, 17]. Він контролював випуск кожного номера газети.

Вивчивши зразки вцілілих екземплярів махновських газет, можна реконструювати деякі моменти внутрішнього життя повстанської преси. «Редактори особисто приймали авторів з 11 до 13 години щоденно, крім свят і вихідних. Намагаючись дотримуватися норм політичної культури «Путь к свободе» вибачався перед читачами за помилки в своїх статтях... Автори статей подавали свої матеріали, як правило, під псевдонімами: «Старий стратег», «Старий революціонер», «Старий Міхеїч», «Тутешній», «Селянка». Газета «Набат» була менш вимогливою до якості псевдонімів своїх кореспондентів: «Коля», «Вася» і «Митя», якими були підписані серйозні статті... При розповсюдженні газет махновці дотримувалися правила різної їх ціни для різних категорій громадян. Повстанці мали привілей отримувати їх безкоштовно. Катеринославці купували газети по 2 крб. 50 коп., організаціям відпускали по карбованцю, а жителі провінції, куди продавати газети їздили

експедитори, – по 3 крб... Газети просто приклеювали до стін чи парканів, густо намазавши клеєм, так, щоб їх не можна було відірвати. Іноді поряд з ними вивішувалися попередження на кшталт: «Ми слідимо. Хто зірве – уб'єм» (одне з таких попереджень можна побачити в експозиції Запорізького краєзнавчого музею)» [10, 11]. Тематика махновських видань складалась з обов'язкових розгорнутих гасел, військових повідомлень, публіцистичних статей, програмних документів руху, оголошень, матеріалів з питань культури, бойових спогадів махновців, матеріалів з історії революційного повстанства. Загалом, махновські газети за своїм якісним рівнем нічим не поступалися газетам своїх політичних супротивників, хоча і не перевершували їх.

Занепад махновської преси і припинення виходу повстанських та конфедераційних газет в 1921 р., у першу чергу, було пов'язане з великими людськими втратами в махновських редколегіях і наступом радянської влади на Махна та його прибічників.

Таким чином, жодна інша повстанська організація не могла зрівнятись з махновцями у розвитку газетної справи. Загалом, протягом кількох років своєї історії махновці випускали 11 газет як загального, так і спеціалізованого спрямування. Завдяки їх існуванню махновський рух виступив гідним супротивником своїм ворогам як у проведенні інформаційної війни, так і в справі популяризації серед населення положень власної політичної програми. Махновські газети стали важливим елементом політичної системи Гуляйпільської республіки.

Література

1. Чоп В. Газети махновського руху. / В. Чоп. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: «Просвіта», 2004. – №27. – С. 239 – 253.
2. Махно Н. Азбука анархіста. / Н. Махно. – М.: Варгіус, 2005. – 572 с.
3. Теліцин В. Нестор Махно: історична хроніка. / В. Теліцин. – М.: Олімп, 1998. – 448 с.
4. Волковинський В. Батько Махно. / В. Волковинський. – К.: Знання України, 1992. – 480 с.
5. Кубанін М. Махновщина. / М. Кубанін. – Л.: 1927. – 288 с.
6. Афанасьєвський С. Оповідання про історію Старобільська. / С. Афанасьєвський. – Луганськ: Янтар, 2011. – 272 с.
7. Щербатюк В. Повстанський рух під проводом Нестора Махно в сучасній вітчизняній історіографії. / В. Щербатюк. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. - №2. – С. 49 – 72
8. Верстюк В. Нестор Махно: спогади, матеріали, документи. / В. Верстюк. – К.: Наукова думка, 1990. – 336 с.
9. Горак В. Махновська держава та «анархіст» Махно. / В. Горак. // Схід. – 2006. - №5. – С. 11-36
10. Горак В. Про соціально-класову суть анархо-махновщини. В. Горак. // До питання про розстановку політичних сил на Україні в 1917 – 1920 рр. – К.: Знання, 1988. – С. 10 – 14

Н.Д. Кальницкая, О.М. Шишкова. Периодические издания махновского движения 1917 – 1921 гг.

Випуск 34

В статье проводится анализ периодических изданий Гуляйпольской республики, указывается высокий уровень издательского дела махновцев. Ключевые слова: периодические издания, газета, пресса, махновщина, анархизм, Гуляйпольская республика.

N.D. Kalnitskaia, O.M. Shishkova. Press of Mahno movement 1917 – 1921 years

The analysis of press of Gulyaypol'skoy republic is conducted in the article, the high level of publishing matter of Mahno is specified. Keywords: magazines, newspaper, press, Mahno movement, anarchism, Gulyaypol'skaya republic.

Рецензент: **Санжаров С.М.**, док. істор. наук, професор.

Стаття подана
01.02.2012